

КОМУНІКАТИВНО – ДІАЛОГОВА МОДЕЛЬ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ П(ПТ)О

В умовах глобальної гуманітаризації відбувається переосмислення змісту і фундаментальних засад освіти, основним завданням якої сьогодні стає розвиток мовної компетентності: формування вмінь і навичок професійної комунікації, підвищення рівня мовленнєвої культури здобувача професійної освіти - майбутнього фахівця будь-якої виробничої галузі, адже спілкування - важливий засіб професійної діяльності. Це цілеспрямований і соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах, що реалізується переважно за допомогою вербальних засобів. Тому мовленнєва підготовка учнів закладів П(ПТ)О є неодмінною умовою професійного й особистісного зростання майбутнього фахівця будь-якої сфери діяльності.

Діалогова комунікація як складний поліфункційний феномен є об'єктом дослідження філософії, політології, соціальної психології, лінгвістики, культурології тощо. Це зумовило різноманіття термінологічної визначеності цього поняття. Науково-теоретичний аналіз даного поняття свідчить, що зазначений термін розглядався в контексті вивчення понять: «діалогічне мовлення», «діалогічне спілкування», «діалог», «комунікація», «діалогічний процес комунікації».

У мовознавчій науці питання діалогічного мовлення у контексті визначення поняття «готовність до комунікації» й на сьогодні залишається актуальним. Необхідність постановки та вирішення проблеми формування готовності майбутніх працівників сфери обслуговування (контролерів-касирів, кухарів, офіціантів) до діалогової комунікації українською мовою зумовлена не тільки тим, що вона не була предметом спеціального дослідження, але й тим, що в системі професійної підготовки таких спеціалістів виявляються протиріччя між потребою суспільства у фахівцях, які відповідають соціальному замовленню, і недостатнім рівнем їх мовної підготовки до професійної комунікації в процесі вирішення фахових завдань.

Професійна діяльність передбачає постійну взаємодію людей, в основі якої лежить процес діалогової комунікації, що розглядається як форма спілкування, побудована за принципом діалогу. Існує велика кількість трактувань поняття діалогу через різноплановість цього феномену, але більшість дослідників сходяться на думці, що це форма спілкування, спосіб порозуміння, який об'єднує людей і сприяє взаєморозумінню. У діалозі можна шукати шляхи розв'язання проблем, під час обміну думками знаходити спільні позиції.. Під час діалогової взаємодії найчастіше послуговуємося репліками-стимулами (репліка-інформація, репліка-повідомлення, репліка-запитання, репліка-емоція) і репліками-реакціями (відповіді на запитання, позитивна чи негативна реакція). Сукупність реплік, що характеризується структурною, інтонаційною й семантичною завершеністю, називають діалогічною єдністю.

Основу професійної діяльності випускників закладів П(ПТ)О складає обслуговування клієнтів і задоволення їхніх потреб. Із цією метою у сфері ділових взаєностосунків вони найчастіше послуговуються діалогом. Основними формами здійснення професійної діалогової комунікації і є ділові бесіди, телефонні розмови, співбесіди, дискусії, переговори. Усі визначені форми комунікації мають діалогічний характер, і їх ефективність залежить від дотримання загальноприйнятих норм спілкування, мовленнєвого етикету, вміння формулювати запитання й слухати співрозмовника, використовувати комунікативні стратегії і тактики. Тож оволодіння навичками діалогічного мовлення – важлива потреба сьогодення для тих, хто завтра комунікуватиме у своїй професійній діяльності.

Формування навичок діалогічного мовлення передбачає визначення категорій готовності як психологічної (особистісна характеристика, що передбачає здатність до адаптації та саморегуляції поведінки й розвитку) так і професійної, де готовність трактується як характеристика результативності процесу професійної підготовки фахівців різних галузей знань, різних сфер діяльності

Спираючись на фундаментальні положення й наукові розробки, готовність майбутніх фахівців до діалогової комунікації розглядають як інтегративну якість особистості, що передбачає володіння спеціальними знаннями, вміннями й навичками та наявність стійких мотивів і позитивного ставлення до професійної діяльності. У структурі готовності визначено мотиваційний, комунікативний, когнітивний компоненти, які складають цілісну систему, а їхня єдність формує нову якість особистості. Рівень професійно-комунікативної компетентності дозволяє знаходити найбільш правильні рішення в процесі обговорення проблем; у принципових рішеннях відстоювати свою позицію до кінця; уміти відчувати особистість партнера, його настрій і характер; проводити бесіду, переговори, дискусію; використовувати комунікативні стратегії і тактики; слухати й ставити запитання; послуговуватися етикетними засобами для досягнення комунікативної мети; дотримуватися норм української літературної мови. Тож оволодіння учнями, крім спеціальних знань, ще й знаннями глибинних закономірностей комунікації, необхідних для гармонійного вступу в контакт, підтримання спілкування й досягнення взаєморозуміння з його учасниками – головна запорука успіху як фахівця будь-якої виробничої сфери, так і особистості загалом.

Сьогоднішній випускник повинен застосовувати також невербальні засоби спілкування; здійснювати ефективне слухання; користуватися правилами спілкування мовця і слухача; застосовувати певні правила ведення дискусії; доречно використовувати мовленнєві моделі звертання, ввічливості, вибачення, погодження тощо; визначати чинники, що призводять до виникнення конфліктів у міжособистісному спілкуванні та зменшувати рівень їх впливу тощо.

Усі ці вимоги мають реалізовуватись у нерозривному гармонійному освітньому процесі, але основна функція з реалізації даного питання лягає на плечі викладача – словесника, для якого важливим є як осмислення класичної системи методів навчання української словесності, так і застосування інноваційної, розробленої з урахуванням освітніх потреб і запитів покоління учнів, сформованих у добу динамічного розвитку інформаційного суспільства.

Одним із найважливіших методів у формуванні діалогічних умінь є бесіда, оскільки сам процес її реалізації постає навчальним спілкуванням і передбачає діалог між викладачем і учнями. У процесі бесіди безперечно важливо, щоб учні, весь класний колектив загалом відчував себе єдиним цілим з педагогом-предметником, який має знайти матеріал, щоб зацікавити, пробудити і увесь час утримувати інтерес, творчу діалогічну реакцію й навчальну діяльність учнів. Досягти цього можна, залучаючи учнів до активної співпраці у вирішенні поставлених перед ними навчальних і життєвих ситуацій (на основі комунікативних вправ і завдань), збільшуючи кількість запитань, завдань проблемного й дослідницького характеру, спонукаючи здобувачів освіти до діалогу.

Одним із суттєвих аспектів методичної системи є використання різних видів бесіди : вступної, закріплювальної, індивідуальної, фронтальної; але особливу роль у процесі навчання відводимо евристичній. О. Біляєв наголошує: «Справжня евристична бесіда являє собою в ідеалі таку форму роботи, коли вчитель і учні взаємно ставлять запитання з виучуваної теми, обмінюються думками, завдяки чому роблять потрібні висновки, формулюючи правила».

У практиці формування діалогічних умінь чільне місце відводиться методу діалогової взаємодії, який, сприяє стимулюванню пізнавальної активності здобувачів освіти на уроках української мови у взаємозв'язку з мовленнєвим розвитком, робота з поповнення активного словника учнів шляхом вивчення нових лексичних одиниць, виявлення комунікативно-прагматичного аспекту семантики аналізованого слова в ситуативному

контексті, що передбачає усвідомлення та дотримання учнями мовних норм у ситуаціях, близьких до умов реального спілкування. Метод діалогової взаємодії зорієнтовує на використання у власному мовленні пропонує слів як засобу зв'язку речень у тексті, розгортання теми тексту, реалізацію комунікативно-прагматичної мети висловлення, залучення учнів до комунікації шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій. У процесі діалогової взаємодії учні не тільки опановують навчальний матеріал, а й ознайомлюються із закономірностями та особливостями створення й редагування власних і чужих висловлень з урахуванням ситуацій спілкування. У діалозі інтелектуальні позиції суб'єктів взаємодії доповнюють одна одну, утворюючи таке ціле, яке не можна звести до простої суми складових. Завдяки своїй яскравій спонукальній здатності до спілкування діалогічна взаємодія є однією з найважливіших умов для здійснення взаємопізнання, розгортання творчого процесу, який дає педагогу-предметнику можливість зрозуміти індивідуальність здобувачів освіти, активізувати їх пізнавальні здібності, розвинути емоційно-ціннісне сприйняття дійсності, а учневі – розкрити власну індивідуальність у межах того рефлексивного простору, який утворюється в процесі діалогу. **Цінність діалогу як засобу досягнення мовленнєвої мети полягає в тому, що він сприяє розумінню самого себе, своїх власних мотивів і можливостей у сфері спілкування, обміну думками, розвитку здатності обстоювати власні погляди та планувати подальші кроки на шляху вдосконалення міжособистісних зв'язків.**

Відомо, що для особистісного розвитку людини важливе значення має взаємодія (спільна діяльність і спілкування) з іншими людьми. За висновками психологів, це основний фактор розвитку учня — пристосування її до середовища, в якому має відбутися її самореалізація. Для того, щоб методи формування в учнів діалогічних умінь набули ефективного застосування, наставник має чітко визначати цілі комунікативного спілкування.

Проблема діалогізму уроку літератури сьогодні набуває особливої актуальності. Сучасний урок літератури, побудований з урахуванням особистісно орієнтованого навчання з діалогом як домінуючою формою спілкування на уроці, вимагає переосмислення пріоритету певних методів, прийомів та видів навчальної діяльності.

Сьогодні урок літератури нагадує драматичний твір, у якому звучать різні голоси. Недарма вчителі часто пишуть конспекти нестандартних уроків як сценарії. Найбільше голосів лунає, коли застосовується педагогічна технологія інтерактиву, вона передбачає активізацію діалогу «учень – учень», найскладнішою формою якого є літературна дискусія. Позаяк сама художня література діалогічно пов'язана з іншими сферами життя (побутуванням людини, історичними подіями, науками, мистецтвами, політичними ідеями, релігіями тощо), то й методика викладання літератури (її ще називають дидактичним літературознавством) передбачає методи, прийоми і форми навчальної роботи з встановлення і пояснення цих зв'язків. **Урок перетворюється на діалог літератури зі щоденним життям, історичними постатями, науковою думкою, інакшим мистецьким утіленням подібної теми**

В основу сучасного вивчення літератури мають бути покладені такі вихідні позиції:

- суттєвий діалог під час вивчення літератури може бути реалізований тільки за умов діалогічних стосунків між учителем та учнями;
- діалогічні стосунки виникають, коли два чи більше учасників навчального процесу обмінюються інформацією оціночного характеру з приводу прочитаного;
- зайняти діалогічну позицію – означає не тільки висловити певну думку, а й обґрунтувати її, висловити своє ставлення до неї.

Отже, сама природа словесно-художньої творчості має діалогічний характер, і учень-читач – це активний учасник літературного процесу, який вступає у діалогічні стосунки з літературним твором, читаючи його.

Кожен урок повинен мати свій, оптимальний малюнок-діаграму рівнів спілкування:

- урок, на якому аналізується твір, обговорюються його художні компоненти, матиме домінуючим конвенціональний рівень;

- якщо ж учитель готує клас до контрольного твору, атестації, іспиту, переважатиме діловий;
- розв'язує з учнями творчі, нестандартні завдання інтерпретації художнього тексту – ігровий.
- визначає пафос твору, розглядає життєпис письменника-видатної особистості – духовний.

Принцип діалогізму – один з основних у викладанні української літератури. В аспекті співбесіди з учнями він моделюється як різнорівневе спілкування партнерів. Учитель застосовує конвенціональний, ігровий, діловий, духовний типи діалогу, уникаючи примітивного, маніпуляційного та стандартизованого типів. Реальний діалог, який відбувається на уроці, є поліфонічним, проте домінантний тип та переходить з одного рівня на інший мають продумуватися педагогом

На уроці літератури ми організовуємо діалог учня з художнім текстом, самі демонструємо йому свій власний діалог з художнім словом, вступаємо в діалог “учитель – учень” як партнери у спілкуванні, спонукаємо до діалогу “учень – учень”. Все це не різні процеси, а один поліфонічний діалог, у якому реалізуються суть художнього твору, розуміння цієї суті учнем і викладачем: твір починає своє вічно оновлюване існування; дитина обирає себе саме такою, а не іншою; вчитель відбувається або не відбувається як філолог - наставник.

У вивченні літератури мають відбуватися так звані мікро – та макродіалоги, коли початкове сприйняття читачем художнього твору під час обговорення, обміну думок між усіма учасниками навчального процесу коригується та поглиблюється, що веде до створення у свідомості здобувача освіти свого « власного тексту», збагаченого особистісним « Я». Тобто діалог як форма життя в сучасному світі має стати основним психологічним та етико-культурним принципом вивчення літератури і як для розуміння значення опрацьованого матеріалу, так і для формування життєвих компетенцій.

Розвиток монологічного мовлення пов'язується з розвитком діалогічного мовлення. Учень житиме серед людей, з якими має вміти спілкуватися, максимально точно виражаючи своє “Я”. На уроках літератури він учиться діалогічному мовленню, аналізуючи діалоги літературних героїв і сам вступаючи в діалог. З навчальною метою практикуються такі види діалогів (на основі ознаки “завдання співрозмовників”):

1. Навчально-практичний. Готуючись до нього, учні збираються обговорювати один епічний чи драматичний твір або поезію одного автора. Кожний учасник відбирає ті сторінки, які йому сподобалися, аналізує їх, знайомиться з критикою. Він має бути готовим відстоювати своє сприйняття, уважно слухати розповіді про інші, реагувати на них. Невідомо, що вийде – діалог-згода чи діалог-суперечка. Діалоги такого типу називають, наприклад, так: “Читаючи Івана Драча...” Тут ведеться розмова про перше сприйняття художніх текстів.

2. Навчально-літературознавчий діалог. Передбачає перепрочитання та володіння термінологічною культурою. Наприклад, “Роль композиції роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” в розкритті внутрішнього світу Чіпки”.

Різновидом навчально-літературознавчого діалогу є коментаторсько-текстологічний діалог. Коментар створюється до конкретного тексту, який потребує ерудиції або проникнення в психологічний чи філософський підтекст (сонети М.Зерова, вірші Є. Маланюка, новели М.Хвильового).

3. Театрально-художній діалог є функціонально-рольовим. Учні виступають у ролі літературних героїв, письменників, їхніх коханих, рідних, друзів і недругів, літературних критиків. Щодо української літератури, певно, слід також відтворювати життя в'язниці, табору, злиденного самотнього побуту письменника чи зібрань вузького гурту одностайців, які йдуть проти течії. Учні ліпше зрозуміють важкий шлях рідної літератури та подвижництво її діячів, якщо діалогічно відтворять позиції естетичні погляди львівських письменників межі ХІХ та ХХ ст., літературну дискусію 1920-х, передадуть трагічний

оптимізм пражан, стануть учасниками засідання Клубу творчої молоді в Києві 1960-х... У таких діалогах може бути й роль прокурора, ідеологічного цензора, слідчого: саме вони знищували наших письменників. Матеріали допитів, звинувачень, критичні відгуки про високохудожні твори, зроблені на замовлення влади, нині опубліковані і мають бути використані.

Ефективним прийомом розвитку усного мовлення є створення мовленнєвої ситуації на уроці, коли учень має що сказати і хоче висловитися, відстояти свою позицію, поділитися своїми враженнями.

Типи мовленнєвих ситуацій бувають такі:

1. Навчально-дидактичні мовленнєві ситуації. Це завдання й питання, які не змінюють ролі учня в навчальному процесі.

2. Ситуації, пов'язані з гіпотетичною зміною соціальної функції учня, але наближені до умов реальної дійсності. Учень, проектуючи свій майбутній фах, виступає в ролі вчителя, лектора, екскурсовода, театрального чи кінокритика, учасника кінопанорами, театральної вітальні, літературного салону, засідання клубу літературних критиків, редколегії літературного журналу.

3. Художньо-ігрові мовленнєві ситуації, наближені до мистецької форми. Уявні зустрічі, години спогадів – це спроби проникнення в художню структуру твору, спілкування з героями, спроба стати свідком їхнього життя, коли учень безпосередньо відчуває вплив мови твору на власне мовлення. Учень характеризує персонажа шляхом гри в саморозкриття.

Однією із форм діалогу є дискусія. Вона природна, якщо в центрі обговорення поставлено проблемне запитання, бо дискусія — це форма колективного обговорення, мета якого — виявити істину або знайти правильний розв'язок порушеного питання через висловлення власних міркувань та зіставлення поглядів опонентів на проблему.

Модель навчання на основі дискусії є однією із характерних реалізацій того напрямку дидактичних досліджень, який пов'язаний із організацією проблемного навчання, орієнтований на спеціальне навчання пошуковим процедурам, формування культури рефлексивного мислення. Відправним моментом даної моделі навчання є формулювання проблеми у вигляді такого питання для обговорення, сама розробка якого має принципово діалогічний характер. Способи введення вихідної інформації для обговорення представляють собою способи актуалізації і організації досвіду здобувачів освіти як відправного моменту для комунікативно-діалогової діяльності, яка спрямована на спільну розробку проблеми.

До переліку характерних рис моделі навчання на основі дискусії можна віднести: —ознайомлення кожного учасника під час обговорення з тими відомостями, які є у інших учасників (обмін інформацією);

—заохочення різних підходів до однакових предметів чи явищ;

—співіснування різноманітних точок зору, які можуть не співпадати та пропозиції щодо предмету, який обговорюється;

—можливість критикувати та заперечувати будь-яку із висловлених думок;

—спонукання учасників до пошуку групової згоди у вигляді спільної точки зору чи рішення.

Взаємодія в навчальній дискусії ґрунтується не просто на чергових висловлюваннях, запитаннях та відповідях, але на змістовно спрямованій самоорганізації учасників, — тобто звертання учнів один до одного та до викладача для поглибленого та різностороннього обговорення самих ідей, точок зору, проблеми.

Сучасне суспільне становище у нашій країні робить все менш реальним відсторонення навчального процесу від актуальної проблематики. Крім цього, вивчення матеріалу, пов'язаного з неоднозначними питаннями, які не мають загальноприйнятого, існуючого рішення, надає широкі можливості для розвитку творчого мислення. Як свідчить аналіз іноземних розробок, вивчення спірних, гостро актуальних питань у навчальній дискусії підпорядковується задачам формування дискусійної культури, соціально значущих якостей учнів (критичне мислення, терпимість, сприйняття та повага до іншої точки зору та ін.).

Таким чином, вирішення спірного питання як такого, власне, не є дидактичною ціллю, — вона пов'язана з розвитком мислення та комунікативних навичок та вмінь, що є надзвичайно важливим для підготовки майбутніх працівників. Важливим аспектом даної моделі є її співвідношення з життям демократичного суспільства, практикою діяльності його соціальних інститутів. Навчання є, з одного боку, сферою, в яку проектується культура демократичного обговорення проблем, що існують в суспільстві, а з іншого боку — є сприятливим середовищем для цілеспрямованого відтворення цієї культури. Тому використання дискусійної моделі є особливо актуальним для підготовки фахівців, які будуть брати безпосередню участь у сфері обслуговування, яка передбачає не лише використання професійних знань, але й великого комплексу ділових якостей, таких як основи ділової та корпоративної культури, здатність до ефективного спілкування (комунікативні навички) — вміння вести діалог, тощо.

Центральним об'єктом вивчення літератури є художній твір, а перший етап вивчення його — підготовка до сприйняття, що має на меті зацікавити учнів, пробудити в них бажання прочитати певний твір. Як будувати діалог, які форми і методи обрати, аби він був конструктивним? Важливо, щоб інформація, яка презентується на цьому етапі була особистісно значущою для учнів, спонукала до створення їхніх власних думок. Добираючи інформацію для цього етапу вивчення художнього твору, слід пам'ятати, що серед головних завдань курсу літератури є виховання громадян, здатних до діалогу з представниками інших національних традицій, інші життєвої позиції, інших естетичних поглядів. Тому значне місце має бути відведено налагодженням точок дотику, що дадуть можливість до порозуміння, спільних рішень, компромісів, без чого результат неможливий.

Також важливо дбати і про те, щоб учні стали активними учасниками навчального процесу. Можна запропонувати різні творчі завдання, зокрема створення асоціативного ряду або ланцюжка тих фактів, подій, які презентуються на цьому етапі вивчення художнього твору.

Наступний етап вивчення художнього твору — читання тексту. Реалізується цей етап методом творчого читання та відповідних йому прийомів. Крім традиційних, добре відомих видів читання, звернімо увагу на роль прогнозованого (або перерваного, тобто з зупинками) виду читання, коли, працюючи над окремими частинами літературного тексту, варто запропонувати учням такі запитання: « Як ви гадаєте, що далі відбуватиметься? Обґрунтуйте, на чому ґрунтуються ваші передбачення». Читаючи далі твір, цікавимося: « Чи збіглися ваші передбачення з текстом?»

На інших етапах вивчення художнього твору хотілося б звернути увагу на роль різноманітних творчих завдань, здатних активізувати діалогічні стосунки учня з літературним твором, метою яких є корекція читацьких умінь та навичок учнів під час інтерпретації літературного тексту. Це і взаємне опитування, і співбесіда, і взаємо рецензування відповідей, і виконання різноманітних творчих завдань. Серед творчих завдань, які можна запропонувати учням для виконання у парах і мікро групах є й такі:

- інсценізація окремих епізодів твору, невеликих за обсягом текстів;
- написання кіносценаріїв та діафільмів на основі прочитаних творів;
- створення рекламних проектів за прочитаним та ін.

У процесі викладання літератури з метою залучення уваги учнів не слід лякатися тих форм презентації, які підказуються реаліями сьогодення життя. Сучасні засоби зацікавлення, з якими зіштовхується у реальності наш учень-читач (інтернет-статті, твік-ток-ролики, музичні та театралізовані інтерпретації) також мають знайти своє місце, бути предметом обговорення, а, отже, темою для діалогу в широкому значенні.

Отже, діалогові види робіт мають бути запроваджені на всіх етапах вивчення художнього твору. Вони активізують розумову діяльність, сприяють зацікавленню навчальним предметом, розвивають логіку та критичність мислення, мовленнєві уміння та навички, допомагають виявити особистісне « Я» учня.

На уроках української мови та літератури учні вчать елементів комунікативної лінгвістики. Здійснюючи міжпредметні зв'язки, викладач-словесник продовжує роботу з вироблення вмінь і навичок вести усний діалог. Учні можуть робити екзистенційний вибір, віртуально потрапивши в складну життєву ситуацію, описану у творі, промовляючи слово, а значить – і уявляючи слово-відповідь. Так вони вчитимуться жити у світі людей.

Важливо донести до учня: він може не погодитися ні з думкою опонента (викладача чи однолітка –візаві), ні з усталеними поглядами науковців- критиків, ні з авторською позицією, ні з проблематикою художнього тексту. Нехай пропонує та обґрунтовує, доводить раціональність відмінної – чиєїсь, чи власної думки. У будь-якому разі він творить свою філософію існування, вибудовує свою вертикаль цінностей та пріоритетів, яка допоможе усвідомлено зробити вибір і пройти життєвий шлях так, а не інакше.

Доведено, що діалогічні практики зменшують недоліки класичного навчання, в основі якого його конкурентна спрямованість. Вони формують спрямованість на комунікацію як спосіб розв'язання проблем. Надалі молоді люди при вирішенні проблемних, зокрема і виробничих, ситуацій матимуть моделі та засоби для обговорення проблем і шляхи для їх розв'язання. Модель діалогової взаємодії є найпотужнішим способом збагачення кращих соціальних стратегій.

Тож викладач - словесник готує майбутнє нації – свідомих громадян, які не лише вільно володіють українською мовою, спілкуються нею в різноманітних життєвих ситуаціях; образно висловлюють свої думки й почуття, готові відстояти власну життєву позицію, можуть виявити творчі здібності як в красному рідному слові, так і в практичних ситуаціях виробничого спілкування, забезпечуючи якість обслуговування, дбаючи про міжособистісну мовну культуру, виконуючи свій громадянський обов'язок.

Список використаних джерел

1. Бурдейна Л. Діалогічне спілкування як необхідна умова формування моральної культури студентської молоді / Л. Бурдейна // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2004. — № 1. — С. 38—46.
2. Дегтярьова Г. Теоретико-методичні засади курсу “Основи педагогіки і психології” / Г. Дегтярьова // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2002. — № 3. — С. 144—149.
3. Дегтярьова Г. С. Мотиваційні аспекти професійної підготовки / Г. С. Дегтярьова // Науковий вісник ун-ту “Львівський Ставропігійон” : серія психолого-педагогічна. — Львів : УЛС, 2005. — Вип. 1. — С. 174—179.
4. Жигайло Н. Діяльність психолога з розвитку комунікативних умінь підлітків / Н. Жигайло // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2005. — № 6. — С. 124—131.
5. Ковальчук В., Оршанський Л. Професійна підготовка на засадах компетентнісного підходу. – Молодь і ринок, №11-12, 2016.- С.6-10
6. Матійків І. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку професійної компетентності фахівців сфери обслуговування / І. Матійків // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2006. — № 6. — С. 123—132.
7. Лузан П.Г., Кравець Ю.І., Пятничук Т.В. Формування змісту професійного навчання кваліфікованих робітників з інтегрованих професій: методичний посібник /П.Г.Лузан, Ю.І.Кравець, Т.В. Пятничук. К.: Інститут ПТО НАН України, 2012. 136с.
8. Руденко Л. А. Теоретико-методичні основи викладання предмета “Основи психології професійного спілкування” для майбутніх фахівців сфери обслуговування / Л. А. Руденко // Професійно спрямоване навчання і виховання особистості : зб. наук. праць / [за ред. Г. П. Васяновича]. — Львів : ЛДУ БЖД, 2006. — С. 103—120.
9. Сало Я. М. Довідник бармена / Я. М. Сало. — Львів : Бібльос, 2002. — 384 с.
10. Шевчук С.С. Реалізація сучасних освітніх практик у професійну підготовку фахівців сфери обслуговування: Навчально-методичний. /С.С.Шевчук. Біла Церква: БІНПО ДВНЗ «УМО» НАПНУ. 2018. 139с.